

Ушбу сонда:

Шовосил ЗИЁДОВ. Сидқий Хондайлиқийнинг хаттотлик ва муҳрканлик фаолияти.....	3
Отабек МУҲАММАДИЕВ. “Лубобул Калом” асарида Аллоҳга жиҳат ва маконни нисбат бериш масаласи.....	4

АЖДОДЛАР ИЛМИЙ МЕРОСИ

Ҳакима САЛОМОВА. Шамс Табризий ва Жалолиддин Румий.....	7
Жамолиддин ЖҶРАЕВ. Алишер Навоий асарларида қўлланилган поэтик деталлар.....	9
Замирахон ИСАҚОВА. Ориф, ирфон ва маърифат муштарақлиги.....	10
Суннатилло РАХМОНОВ. Нақшбандия ва Мавлавия тариқатлари: умумийлик ва хусусийлик.....	13
Машраб ХИДИРОВ. Тилшунослиқда Маҳмуд Замахшарий асарларининг ўрни.....	16
Абдувоси ҒАНИЕВ. Аллома Убайдуллоҳ ибн Масъуд Садруш Шарийанинг ҳаёти ва илмий мероси.....	18
Ўзал САЛИМОВА. Абдурраҳмон Самарқандийнинг «Абу Лайс ҳикматлари» асаридаги баҳс-мунозара юритиш одобининг ахлоқий жиҳатлари.....	20
Малика НОРОВА. Сайфиддин Бохарзий рубоийларида ахлоқий ва маънавий фазилатларнинг акс этиши...22	22
Отабек БАХРИЕВ. Имом Бухорий фикҳ борасида таянган далиллар.....	25
Гавҳар ИСТАМОВА. “Насойимул муҳаббат”да Робиаи Адавия сиймоси.....	27
Ойбек РАШИДОВ. Большевикларнинг Ўзбекистондаги таълим тизими ва мамлакатимиз зиёлиларига қарши мафкуравий кураши.....	29
Баҳодиржон АЗАМОВ. Қуръон, ҳадис ва ҳикматлардаги масалларни бадиий услубда баён қилган мўтабар манба.....	32
Зарина ҲИММАТОВА. Сўфи Оллоҳёр асарларида устознинг улуғлиги ҳақида.....	34
Абдувоҳид НУРИДДИНОВ. Бобур ва Махдуми Аъзам.....	36
Зафар ФАХРИДДИНОВ. Ҳаким Термизийнинг “Таҳсил назоирил Қуръон” асари борасидаги замонавий тадқиқотлар.....	38

НОДИР МАНБАЛАР

Усмонхон МУҲАММАДИЕВ. “Таъвилотул Қуръон” қўлёзмалари ва уларнинг тадқиқ этилиши.....	41
Сарвар САИДОВ. Ибн Муқаффа асарларида ислоҳотчилик ғоялари.....	43
Абдушукуржон МУРАТОВ. Умар Насафийнинг тафсир илмига оид илмий мероси ва “Тайсир фи Тафсир” асарининг юртимиз фондларида сақланаётган нусхалари.....	45
Саодат ҲАМРОЕВА, Фирюза ШИРИНОВА. Хожагон таълимотининг манбалар ёрдамидаги таҳлили.....	46

ВАТАНИМИЗ ТАРИХИ

Зоҳид МАДРАҲИМОВ, Фазлиддин МАМАСИДИҚОВ. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари.....	48
Маҳмуд НАСРУЛЛАЕВ. Мамлакатимизда дастлабки мадрасалар вужудга келишининг шарт-шароитлари...51	51
Зухра АРИПОВА. Мамлукларнинг Мисрдаги ҳукмронлиги: Султон Зоҳир Бейбарс даври (1260-1277).....	53
Зилола САФАРОВА. Тинчлик бебаҳо, хотира муқаддас.....	56
Сайёра ТУРАЕВА. Бухоро хонлигида тоғ-кон ишлари тарихи.....	58
Ойбек ҚЛИЧЕВ. Дипломатик муносабатлар тарихини ўрганиш манбаси.....	60
Алишер ИСМАИЛОВ. IX-XII асрларда Мовароуннаҳрда илм-фан юксалишининг асосий хусусиятлари.....	63
Bobir ИМАМОВ. Historical stages of diplomatic relations between Uzbekistan and Turkey (1991-2019 years)...65	65
Л.Т. ХАСАНОВА, Т.Р. ЭРНАЗАРОВ. Культурное наследие Узбекистана – на золотых страницах истории.....	68
Хушнудбек МАМАДАЛИЕВ. Қўқон хонлиги шаҳарлари (XIX-XX аср бошлари).....	69
Хуршида АШУРОВА. Особенности социально-политических идей джадидов Самарканды.....	71
Тоҳир ЭВАДУЛЛАЕВ. Самарқанд зиёрат туризмининг ривожланишида табаррук қадамжоларнинг ўрни...73	73
Ўктам БЕРДИЕВ. Тарих фани предмети, тарих фанларининг туркумланиши ва тарихий билишда фанлараро алоқадорликлар.....	75
Umidjon VAQOYEV. Vuxoro amirining Shirbudun saroyi.....	78

ИСЛОМ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

Умиджон ҚЎШАЕВ. Диний тоқатлилик ва бағрикенглик: Уйғунлик ва ўзига хослик.....	80
82..... نصرالدين بن محمد بيكوف. حكم الإسلام في إجارة الأرحام.	82

илоҳий ишқ тушунчасини олиб кирган ҳам Робиаи Адавия-дир. Унинг ўзидан олдинги ва замондош сўфийлардан фарқи ана шунда.

“Бир кун Суфён анинг қошида дедик, [во аламо!]. Ул деди: ёлғон айта, агарсен маҳзун бўлсанг эрди, тириклик сенга хушгубор бўлмағай эрди.

Ва ҳам ул дебдурки, андуҳум андин эмаски, андуҳингдурмен. Андуҳум андиндурки, андуҳинг эмасмен!” [1: 479].

Маълумки, тасаввуф тавбадан бошланади, бу ерда орифнинг тавбаси мўминнинг тавбасидан бошқача эканлигини унутмаслик керак. Мўмин қилган гуноҳлари учун тавба қилади, ориф тавбаси эса қалб истижоби, яъни истижобат – узилиш, ўзгариш тавбасидир.

Аллоҳга элтувчи йўллар ададини Абубакр Томистоний “маҳлуқот ададига тенг”, Абулҳасан Музаййин “юлдузлар миқдори билан баробар”, Шайх Нажмиддин Кубро эса маҳлуқотнинг нафаслари қадар беҳисоблигини айтишган. Шайхи кабир Ибн Арабийнинг “Футуҳоти Маккия” асарига ҳам мақом ва манзил, шу каби тариқат работлари бирга олиб қаралади. Ибн Арабийнинг кўрсатишича, тариқатда 19 та мақом, 360 та манзил ва работ (“карвонсарой”) бор.

Манбаларда гарчи бир мақом ёки ҳолдан кейингисига ўтиш учун қатъий тартибга риоя қилиш кераклиги айтилса-да, бироқ бу мартаба – манзилларнинг кетма-кетлик тартибини шартли деб билмоқ керак. Чунки бу ҳолатлар солиқда навбатма-навбат юз бериши ҳам, ёинки бирданига бир неча хислат соҳибига айланиши ҳам мумкин. Тариқат мақомотлари билан ҳол мартабалари орасидаги алоқалар хусусида шу гапни айтиш мумкин [12: 21].

Фаридуддин Атторнинг “Мантиқут тайр”, “Илоҳийнома” достонлари ҳамда “Тазкиратул авлиё”да, Навоийнинг “Ҳайратул аброр” достони ва “Насойимул муҳаббат” тазкирасида Робиаи Адавия билан боғлиқ келтирилган нақл ва ҳикоятлар таҳлили шуни кўрсатадики, юқорида баён қилинган фикрлар Робиага ҳам тааллуқлидир. У ақл, далил ё илм билан эмас, мушоаба, кашфу завқ орқали қалб йўли билан айнул яқин боқичига эришган. Маълумки, илми ладуний – Аллоҳнинг инояти ва файзи орқали эришиладиган илм бўлиб, бунинг учун муршиддан таълим олиш шарт эмас. Агар мурид бутунлай пок

юриб, ўзини Ҳаққа бағишласа, пирсиз ҳам олимлик мақомига эришиши мумкин. Робианинг тасаввуфда босиб ўтган йўли ва руҳий ҳолати унинг валийлик даражасига етишганини кўрсатади.

“Робиа сўзидурки, ҳар нимага самараедур ва маърифат самараси юз Тенгрига келтурмакдур. Ва ҳам ул дебдурки, (оз сидқ ила астағируллоҳ демоқликдан астағируллоҳ дейман)” [1: 479]. Ориф Ревгарийнинг уқтиришича, маърифат қалбнинг Аллоҳ таоло ягоналигини таҳқиқ (тасдиқ этмоқ), маърифатнинг асоси Аллоҳ таолога бўлган сидқу эътиқод маърифати, маърифатнинг чегараси нафсдан холи бўлмоқ ва бунинг тадбири (усули) ҳалол нарсалардангина баҳраманд бўлмоқни одат қилмоқдир. Маърифат инсон руҳий камолотининг шариат ва тариқатдан кейинги босқичи – бу Аллоҳ инояти билан бериладиган бир даража бўлиб, мазкур мартабага юксалган шахс ўзини таниш орқали Аллоҳни танийди. Шам, игна ва соч толасидек яшаш орифнинг кундалик тарзига айланса, у Аллоҳга юз тутлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Робиаи Адавиянинг тасаввуфий-фалсафий қарашлари зоҳидлик даври сўфийларининг қарашларидан фарқ қилади:

- зоҳидларнинг тоат-ибодатларига сабаб – Аллоҳдан кўрқув, Робиада эса оташин муҳаббат;

- зоҳидларнинг тоат-ибодатларидан мақсад – охират ободлиги, яъни жаннат, Робианинг мақсади – Ёр дийдори, васли;

- зоҳидлар мақсадга эришиш учун дунёдан воз кечиш керак, деб ҳисоблашади, Робиа эса ошиқ мақсадга эришиш учун дунёни, охиратни ва ўзини, ўзлигини унутиши шарт, деб ҳисоблайди;

- Робиаи Адавия ишқ, жазба ва муҳаббат соҳибларининг йўли тариқи шуттор даражасига етган, у жамъ ва фарқ, сакр ва саҳв ҳолларини бир пайтда яшайди;

- Робиаи Адавиянинг ҳалоллик, поклик, камтарлик, ростўйлик, қаноат, сабр каби фазилатлари инсон учун барча замонларда энг зарур хислатлар бўлиб, шахснинг маънавий қиёфаси ана шу меъёрлар асосида баҳоланади;

- Робианинг ҳаёт йўлини ўқиб-ўрганиш оилавий ҳаётда ва ёш авлодни тарбиялашда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 17-том. Насойимул муҳаббат. ЎзР ФА. Фан нашриёти. – Т.: 2001.
2. Фаридуддин Аттор. Тазкиратул авлиё. Мирза Кенжабек таржимаси. – Т.: Ўз.МЭ. 1997.
3. Курьони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Фотир сураси, 35:6 Чўлпон. 1992.
4. Курьони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Фурқон сураси 25:43 Чўлпон. 1992.
5. Курьони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Юсуф сураси, 12:53 Чўлпон. 1992.
6. Курьони карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. Аъроф сураси, 7: 23 Чўлпон. 1992.
7. Омонулла Файзуллаев. Нафс, жон ва руҳ. Академия нашриёти, – Т.: 2005
8. Юнусова Г. Абдулқодир Гийлоний маънавий меросида инсон моҳиятининг фалсафий таҳлили. Фалсафа фанлари доктори (DsC) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Самарқанд, 2019.
9. И. Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърият. – Т.: Ф.Фуллом НМБ, 1991.
10. Жалолиддин Румий. Етти мажлис. Таржимон Р.Ҳакимжонов. – Т.: Мумтоз сўз, 2014.
11. Шайх Нажмиддин Кубро. Усули ашара. Таржимонлар: И.Ҳаққул, А.Бектош. – Т.: Ўқитувчи, 2005.
12. Нажмиддин Комилов Тасаввуф. – Т.: Тош ДШИ нашриёти, 2006.

♦ **Аннотация:** Мақолада Алишер Навоийнинг “Насойимул муҳаббат” тазкирасида Робиаи Адавиянинг шахсияти ва фаолияти, маънавий-маърифий, фалсафий-диний қарашлари, унинг тасаввуфдаги ўрни, зоҳидлик даври сўфийлари билан ўхшаш ва фарқли жиҳатлари ўрганилган. Шунингдек, илоҳий ишқ, тариқатдаги мақом ва ҳол, тариқи ахёр, тавба, нафс, маърифат тушунчалари ёритилган. **Таянч сўзлар:** ориф, илоҳий ишқ, илоҳий маърифат, зоҳидлик, мужоҳада, тариқи ахёр, тавба, саломатлик, нафсни таниш, ўзликни англаш, инсон ва унинг моҳияти.

♦ **Annotation:** The article explores the personality and activities of Robia Adaviya, her spiritual and educational, philosophical and religious views, the similarities and differences with the sufis in the commentary of Alisher Navoi “Nasaimul muhabbat”. **Key words:** divine love, insight, tariki ahya, repentance, soul, enlightenment.

♦ **Аннотация:** В статье исследуется личность и деятельность Рабии Адави, ее духовно-просветительские, философско-религиозные взгляды, ее место в суфизме, сходства и различия с суфиями в произведении Алишера Навои “Насайимул муҳаббат”. **Ключевые слова:** божественная любовь, прозрение, тариқи ахьяр, покаяние, душа, просветление.

БОЛЬШЕВИКЛАРНИНГ ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА МАМЛАКАТИМИЗ ЗИЁЛИЛАРИГА ҚАРШИ МАФКУРАВИЙ КУРАШИ

ОЙБЕК
РАШИДОВ
БухДУ доценти,
т.ф.ф.д (PhD)

Большевиклар Туркистонда ўз ҳокимиятини ўрнатиб бўлганидан сўнг минтақада асрлар давомида шаклланган урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар, ислом шариати ва таълим тизимига қарши мафкуравий кураш бошлади. Муслмонларнинг эмин-эркин эътиқод қилишига йўл берилмаслиги, большевиклар томонидан бу “диний хурофот” деб аталиши аҳолининг кескин норозиликка сабаб бўлди. Шу билан бирга, ёшларнинг таълим-тарбия олиши, мактаб ва мадрасаларга боришига йўл қўйилмагани қатор муаммоларни келтириб чиқарди. Одамлар фарзандларини яширин равишда эски мактаб, қорихона ва мадрасаларга юбориб турди. Чунки, дастлабки йилларда янги мактаблар жуда кам бўлиб, асосан марказий ҳудудларда фаолият юритган. Шу боис чекка қишлоқлардаги хонадонларда фаолият кўрсатган эски мактабларга эҳтиёж мавжуд бўлган. Бироқ бу мактабларда фаолият юритган муаллим, мударрислар большевикларнинг кескин қаршилигига учраган.

1925 йили Ўзбекистонда эски мактабда таълим-тарбия берган қатор ўқитувчиларга суд ҳукми эълон қилинган. Жумладан, Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғлига нисбатан Хўжанд шахрида 300-400 болага дарс бергани учун ўша давр, яъни совет жиноят кодексининг 119-моддасига мувофиқ жиноят иши қўзғатилган. Суд жараёнида Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғлига қуйидаги айблар қўйилган: “Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғли янги таълим усуллариغا қарши ташвиқот ва яширин равишда кураш олиб борган. У ўзича шариатга таяниб, шўроларнинг янги тартибини даҳшатли қилиб кўрсатган. Болаларни янги мактабларга бериш муслмонлар учун гуноҳ, ундан фарзандларингиз коммунист бўлиб чиқади, сўнг уларни қизил аскарликка оладилар, шундай қилиб болаларингиз шариатга хизмат қилмасдан, шайтонга хизмат қилур, деб айтган” [1: 52].

Судда эшоннинг табиблик билан машғул бўлгани ҳам қайд этилган. Эшоннинг одамларга қоғозга оят ва ҳадислар ёзиб бериб, пул ва турли нарсалар олгани, бу ёзувларни олганлар кўп савобга эришиши тўғрисида кўрсатма берилгани айтиб ўтилган. Бу иш халқ орасида хурофот тарқатиш деб баҳоланган. Самарқанд музофот суди Сизовнинг раислигида Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғлини 4 йилга қамоқ жазосига ҳукм қилган [2: 52].

1925 йил 29 ноябрда яна бир эски мактаб домласи Миршоҳ Соҳиб Назар ўғлига худди шундай жиноят иши очилган. Совет маориф тизимида хизмат қилган мутасаддилар келиб, мактаб фаолиятини тўхтатишини ва болаларни шўролар мактабига олиб боришини айтган ҳамда эски мактабдаги кўпгина китобларни олиб кетган. Шундан кейин маориф назорати мактабни ёпиш бўйича Миршоҳ Соҳиб Назар ўғлидан тилхат олмоқчи бўлган. Мактабнинг ёпилишига ва тилхат ёзилишига домла қарши турган. Судда бунинг сабабини домла бундай келтиради: “Сабаби шубҳаланишим бўлди, кўрқдим. Чунки мактаб меники эмас, халқники эди. Шундан кейин улар протокол ёзиб қўл қойдирмоқчи бўлишди, ман кўрқанимдан қўл қўймадим” [3: 291]. Зиёли Миршоҳ Соҳиб Назар ўғли мактаб халқники эканини, уларнинг илтимоси билан фаолият олиб бораётганини таъкидласа-да, бунга эътибор берилмаган. Суд раисининг домлага “диний дарсларни кимнинг таклифи билан ўқигансиз”, деган саволига Миршоҳ Соҳиб Назар ўғли “халқнинг талифи билан”, деб жавоб берган.

Судда домлага айбловчи томонидан ҳам саволлар берилган. Давлат айбловчиси домладан “хурофотни биласизми” деб сўраганида, у “йўқ” деб жавоб берган. “Хурофотни билмоқчи бўлсангиз, ўзингизга мурожаат қилинг. Чунки сизнинг юриш-туришингиз хурофотдан иборатдир. Кейинги хисоботларга қараганда эски шаҳарда 1600 бола эски тарбия билан тарбияланмоқда. Домлага қўйилган жиноят кодексининг 121-моддаси устига мен ўз томонимдан 179-моддани кўяр эдим. Чунки домла одил суд олдида ёлғон гапирди. Мен комсомол вакили бўлиш сифатим билан айтаманки, комсомоллар, ёшлар бизнинг келгуси умидимиз” [4: 291].

Судда химоячи домла Миршоҳ Соҳиб Назар ўғлини мусофир бўлгани учун иқтисодий томондан қийналгани, тирикчилик учун бошқа хунари бўлмаганини таъкидлаб, ортиқ жазо бериш керак эмаслигини айтади. Бироқ домла Миршоҳ Соҳиб

Назар ўғли билиб туриб, мазкур жиноятни содир қилган деб топилади ва суд уни 6 ой турмада ётсин, деб қарор чиқаради.

Большевиклар мамлакатда мустаҳкам ўрнашиб олиш мақсадида, аввало, совет мафкурасига хизмат қиладиган кадрлар тайёрлаш масаласига катта эътибор қилди. Бунинг учун янги усулда шўро мактаблари ташкил этилди. Уларга маҳаллий аҳоли фарзандларини кенг жалб қилишнинг йўли сифатида эски мактаблар фаолиятини тўхтатиш лозимлиги кўрсатилди. Большевиклар эски мактаблар фаолиятини давом эттириши учун маориф назирлигидан рухсат олиниши, ўқиш дастурига дунёвий фанларни киритиши лозимлигини қатъий қилиб белгилади. Энг аянчлиси, большевиклар эски мактаб ва қорихоналарни ёпиб, бадалига бирдан янги мактаб очиб беришга моддий ва маънавий кучи етмаслигини тан олган [5: 26].

Совет ҳукумати томонидан ўша даврда фаолият юритган қорихоналар таълим-тарбия билан машғул бўлиши ҳам чеклана бошлади. Мазкур масала бўйича большевиклар қуйидагича қатъий қарор чиқарди.

“Қорихоналарга келганда, Ўзбекистон ўлкасида бу муассасаларни ҳозирги миқдоридан 80-90 фоизга камайтириш керак. Шаҳар ва қишлоқлар учун битта-яримта қорихонага ижозат берилса, кифоя қилади.

Буни назорат қиладиган муассасаларга қорихоналар фаолияти юзасидан шартлар ушбулардан иборат:

1. қорихона ёнида савод мактаби бўлмасин;
2. қорихонага саводсиз болалар олинмасин;
3. шўро мактабига ўқиб турган бола ушбу таълимга келар экан, мактаб ҳайъатидан ижозат қоғози бўлсин;
4. қорихонада ўқиш саҳар ярим кечадан бошланиб, эртаси шомгача чўзилмасдан, эрталаб соат 9 дан соат 2 гача бўлиши шarti билан энг кўпи беш соатгача чеклансин;
5. Буларнинг устига ўзбек тили ва адабиёти, дунё маълумоти, ўзгариш тарихи, шўролар ҳукуматининг асосий қонуни ва шунга ўхшаган фанлар билан болаларга янги нарсадан оз бўлса ҳам маълумот берилсин” [6: 26].

Миллий зиёлилардан бири Муҳсин исмли киши асрлар давомида шаклланиб келган таълим тизими большевиклар томонидан чекланишига эътироз билдирган ҳамда барча айбни мактаб ва мадрасаларга тўнкаш мақсадда мувофиқ эмас, деб таъкидлаган. “Ҳар бир ёмонлик ва бузуқлик учун мадрасаларни сабаб қилиб кўрсатиш ва келгуси коммунизм жамиятида унинг тугал битишини айтиб, зарарланишнинг тўғри бўлиб чиқмаслиги аниқдир. Чунки, жамиятдаги ҳар хил мафкуралар, ғоялар шу жамиятдаги муносабатларнинг юмушидир. Шундай экан, келгуси коммунизм жамиятида турли ёмонлик ва бузуқликларнинг онаси эски мактаб ва мадрасалар бўла олмайди” [7: 67].

Большевиклар диний уламолар, эски мактаб ўқитувчилари ва мударрис домлаларга қарши ғоявий кураш бошлаб, кучли тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бордилар. Уларни обрўсизлантириш, сохта айблар билан айблаш ва совет ҳуқуқ тартибот органларининг кучли босимлари муттасил давом этди. Большевиклар янги мактабнинг фойдасини халқ оmmasига тушунтириш учун кенг компания ўтказиш зарур деб ҳисобладилар. Фақат ташвиқот юргизиш билан иш

битмаслиги, балки янги мактабларнинг эски мактаблардан ортиқ бўлганини, унда ўқийдиган болаларнинг қай ҳолда турмушга тайёрланишларини мисол билан кўрсатиш кераклиги ўқитилган. Большевиклар диний уламоларнинг халқ кўзидаги эътиборини йўқотиш учун бу компанияни ошқора қилиш керак деб топдилар. Эки мактаб таълимини ислоҳ қилиш ва диний уламоларга қарши курашишнинг асосий сабаби сифатида большевиклар куйидаги фикрни келтирадидилар. “Уламолар шўро мактабларига қарши уруш очишга, уни диний мактабга айлантиришга ҳамда ушбу мактабларда тўла равишда хўжайинлик қилишлари учун уруш бошлашга тайёрланмоқдалар” [8: 211].

Большевиклар ўз мафкурасини матбуот орқали ўтказиш учун курашган. Улар миллий зиёлиларнинг кундалик газета, журнал ва китобларини танқид қилган, ҳар хил усул ва воситалар билан кучли босим ўтказган. Коммунистик партиянинг йиғилишларида мафкура майдонидаги курашда йўл қўйилган камчиликлар бир неча бор муҳокама қилинган. Ушбу муҳокамаларда зиёлиларга қарши қандай усул ва воситалар билан ғоявий кураш олиб бориш лозимлиги масаласи кўрилган. Шу ўринда мафкура борасида йўл қўйилган камчиликлар келтирилган. “Агар бундан икки-уч йил олдин чиққан газета ва журналларни ўқиб кўрилса, бизда қарши мақолалар кўп саналади. Мана бу нарсалар миллий чегараланишдан илгари куч олган эди. Албатта, бу вақтда шароит шуни кўтарар эди. Уша вақтда ёзилган мақолаларнинг аксарияти миллий низо, миллий жанжаллар чиқаришга сабаб бўлганини кўрсатса бўлади. Масалан, бундан бир мунча вақт илгари жумҳуриятимизнинг йўлбошчиларини матбуот орқали сўкканлар. Буларнинг бундай қилишларига сабаб кўпдан буён матбуотимизнинг ички ишларига кириб олиб бир томондан ўзларини шўро хизматчиси қилиб кўрсатишлари, иккинчи томондан ўзларини матбуотимизга раҳбарлик қилиб турган муҳаррирларимизнинг кўзини бўяб, ўз фикрларини ёза бошлаганлигини кўрамиз. Охириги пайтда газетамизда бундай ҳоллар кўб учрамоқда. Биз бошқа ишлар билан машғул бўлиб мафкура масаласига аҳамият бермаганмиз” [9: 13].

Совет мафкурасига хизмат қилишни истамаган миллий зиёлилар фаолияти доимо назорат қилинган. Улардан Мунаввар Қорининг иши бир неча марта муҳокама қилинган. “Кейинги вақтларда Мунаввар Қорининг иккинчи босқич мактаблари учун ёзилган китобининг иккинчи бўлимида фирқамизнинг ҳозирги сиёсатига тўғри келмайдиган нарсалар ва майда болаларнинг миясини заҳарлайдиган жумлалар ёзилган эди. Мана бу иш учун биздан бирмунча пулларни оладилар. Ва шу қаторда яна бизни сўкадилар. Бундан бизнинг хабаримиз бўлмаган. Чунки бу иш ҳукуматимизнинг бошқа ишлар билан овора бўлиб, буларнинг шу ҳаракатларига яхши аҳамият бермаганидан бўлса, иккинчидан, кўпроқ ўзимизнинг маориф ходимлари давлат нашриётида ўтирган кишиларнинг раҳбарлари бу ишга аҳамият бермагани, китобнинг расмий томонини кўриб чиқиб, мафкуравий жиҳатига аҳамият бермагани бўлиб чиқади. Улар ўзларининг бузуқ мафкуралари билан болаларни тарбияламоқдалар. Ҳозир ҳам бундай ишларни тўхтатганлари йўқ” [10: 13].

Коммунистик партия миллий зиёлилар томонидан тарғиб қилинаётган ғояларга қарши совет мафкурасига хизмат қиладиган қизил ўқитувчилар тайёрлашга катта эътибор берган. Маҳаллий миллат вакилларида большевиклар манфаатига хизмат қиладиган кадрлар тайёрлаш мақсадида катталар мактаблари ва турли курсларда партия дастурлари

кенг тарғиб қилинган ва ўргатилган. Ўзбекистон ССР Маориф халқ комиссарлиги катталар мактаблари ва курслари бўлими мудири Заргаров курсларда таълим олаётганлар корхона, фабрика, завод, колхоз, совхоз, қизил чойхона, клубларда ишлаб чиқариш амалиётини ўташини ташкил қилиш ва уларнинг ишларини анализ қилиш белгиланганини қайд этган. Шунингдек, студентлар ўртасида тажриба ишлари ҳамда турмушда маданий кўникмалар ҳосил қилиш билан биргаликда сиёсий ва мафкуравий тарбия бериш масаллари муҳим вазифа сифатида кўрсатилган [11: 125].

Большевиклар мамлакатдаги зиёлиларни икки гуруҳга: миллий зиёлилар ва совет зиёлиларига ажратган. Совет зиёлилари олдида айнан қайси гуруҳга ўтишни билмай турган зиёлиларни ўзлари томонга тортиш вазифа қилиб қўйилган. Большевиклар биринчи гуруҳдаги миллий зиёлиларга эски домлар, руҳонийлар, уламолар деб қарайди. Иккинчи гуруҳ – шўро зиёлиларига эса, ўз томонига ўтган октябрь мевалари сифатида қараб, буларнинг қўли билан миллий манфаатларга хизмат қиладиган зиёлиларга қарши мафкуравий кураш олиб борган. Совет зиёлилари наздида Ўзбекистонда зиёлиларнинг 98% коммунистлар фирқаси ва совет ҳукуматининг аъзоллигига тўпланган, қолган 2% “эски домлар”, “диний хурофотчилар” ҳисобланган.

Совет зиёлилари матбуот орқали миллий зиёлиларга қарши олиб борган ташвиқотларида бундай дейдилар: “Биз эски домларнинг йўли билан бормаймиз, уларнинг айтганларига қулоқ солмаймиз. Зарафшон вилояти Кармана уезида Абдулла Шариф, Жунайдуллаев, Вали Хўжанов, Нўъмон Асрорий ёшларга тарбия бериш ўрнига маорифга қарши ташвиқот қилиб, халқ орасида иғво тарқатиш билан маорифнинг обрўини тўқмоқчи бўлади. Бизнинг шўро зиёлилардан умидимиз катта. Улар бизнинг ёш талабаларимизни йўқсулар мафкураси билан тарбиялашига қаттиқ ишонамиз” [12: 107].

Миллий зиёлиларга мактаб ва мадрасаларда таълим тарбия бериш ишлари большевиклар томонидан тақиқлаб қўйилгач, уларнинг аксарияти ишсиз қолган. Масалан, Мунаввар Қори 1928 йили ёшларни миллатчилик руҳида тарбиялашда айбланиб, мактаб ўқитувчилigidан ҳайдалган. Унинг ўзи ёзишча, уйда ишсиз ўтириб, ҳар куни 9-10 соатлаб кўлқоп ва пайпоқ тиккан. Жияни Муҳаммадхон Муслимхон ўғли амакиси Мунаввар Қорининг муаллимлик фаолияти ҳақида тўхталиб, бундай дейди: “Уч ака-ука – Аъзамхон, Муслимхон ва Мунаввархон бир ҳовлида жуда иноқ яшаган. Ҳовлимиз жуда катта эди. Амаким унинг ярмида янги усулдаги мактаб очиб, болаларни ўқитган. Бу мактаб шўро даврида бирин-кетин “Мухторият”, “Биринчи май” ва “Ленин” мактаби деб аталган” [13: 16-17].

Хулоса қилиб айтганда, большевиклар Ўзбекистонда миллий зиёлилар фаолиятига тўсиқ қўйиш орқали ёш авлодни совет мафкурасига хизмат қиладиган қилиб тарбиялаш сиёсатини юритди. Бунинг учун большевиклар минтақада асрлар давомида шакланган таълим тизими ўрнига совет таълимини жорий қилишга киришди. Бу пайтда нафақат эски усул мактаблари, балки янги усулдаги жаҳид мактаблари ҳам буржуа-реакцион ғоялар тарқатувчиси деб топилди. Миллий зиёлиларнинг таълим-тарбия ишлари билан шуғулланиши чекланиши маҳаллий болаларнинг билимсиз бўлишига олиб келди. Натижада ёш авлод олим бўлиш ўрнига большевикларнинг “батрак ишчи деҳқонларига” айланди.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Шўро мактабларига қарши фитна чиқарган Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғлининг иши // Қизил Ўзбекистон 1925 йил 9 февраль. 52-сон.
2. Шўро мактабларига қарши фитна чиқарган Улуғхон эшон Мукаррамхон ўғлининг иши // Қизил Ўзбекистон 1925 йил 9 февраль. 52-сон.
3. Эски мактаб домласига суд // Қизил Ўзбекистон 1925 йил 2 декабрь. 291-сон.
4. Эски мактаб домласига суд // Қизил Ўзбекистон 1925 йил 2 декабрь. 291-сон.
5. Охундий Х. Эски мактаб ва мадрасалар теварагида (мувоҳаса тариқасида) // Қизил Ўзбекистон. 1925 йил 7 январь. 26-сон.
6. Охундий Х. Эски мактаб ва мадрасалар теварагида (мувоҳаса тариқасида) // Қизил Ўзбекистон. 1925 йил 7

январь.26-сон.

7. Муҳсин И. Эски мактаб ва мадрасалар теварагида (Х.Охундий ўртоқнинг мақоласи муносабати билан) // Қизил Ўзбекистон. 1925 йил 26 февраль. 67-сон.

8. Муслмон руҳонийларига умумий зарба // Қизил Ўзбекистон. 1926 йил 15 сентябрь.211-сон.

9. Мафкура майдонида кураш масаласида маориф ишчиларининг вазифаси // Қизил Ўзбекистон.1927 йил 16 январь.13-сон.

10. Мафкура майдонида кураш масаласида маориф ишчиларининг вазифаси // Қизил Ўзбекистон.1927 йил 16 январь.13-сон.

11. Ўзбекистон ФА, Р-94-фонд, 5-руйхат, 2193-йиғма жилд, 125-варақ.

12. Мафкура майдонида курашни давом эттирайлик // Қизил Ўзбекистон.1926 йил 14 май. 107-сон.

13. Мунаввар Қори Абдурашидхонов. Хотираларимдан (жадидлик тарихидан лавҳалар) – Тошкент: Шарқ, 2001. - Б.16-17.

♦ **Аннотация:** Мақолада большевикларнинг Ўзбекистондаги таълим тизими ва мамлакатимиз зиёлиларига қарши мафкуравий кураши ёритилган. **Калим сўзлар:** Инқилоб, совет, большевик, партия, миллий зиёлилар, совет зиёлилари, мафкура, комсомол, коммунизм.

♦ **Annotation:** This article deals with the ideological struggle of the Bolsheviks against the education system and intellectuals in Uzbekistan.

♦ **Аннотация:** В статье освещается идеологическая борьба большевиков против системы образования и интеллигенции в Узбекистане.

ҚУРЪОН, ҲАДИС ВА ҲИКМАТЛАРДАГИ МАСАЛЛАРНИ БАДИИЙ УСЛУБДА БАЁН ҚИЛГАН МЎЪТАБАР МАНБА

БАҲОДИРЖОН АЗАМОВ
Тошкент давлат
Шарқшунослик университети
2-босқич магистранти

“Масал” ва “мисл” арабча сўзлар бўлиб, луғатда “ўхшаш”, “тенг”, “васф-сифат” маъноларини англатади. Улар ўзбек тилидаги “мисоли”, “бамисоли”, “ўхшаши” сўзлари каби маъноларда қўлланилади. “Аллоҳ таолонинг мисли йўқ” иборасида бу сўз “ўхшаши, тенги йўқ” маъносида, “жаннатнинг масали” бирикмасида эса “васфи-сифати”, “мисоли” маъносини ифодалайди. “Тамсил” эса “ўхшатиш”, “бирор нарсани тасвирлаб бериш” маъносини билдиради. Мақол ҳам араб тилида масал дейилади [1: 4/ 218].

Ўзбекистон миллий энциклопедиясида масалнинг луғавий маъноси, мазмун-моҳияти, жанри ва унинг турлари, ривожланиш босқичлари, турли аср ва минтақаларга мансуб адиблар ижодида ушбу жанр қай тарзда акс этгани ҳақида куйидагича ёзилган:

“Масал (араб. – намуна, мисол) – дидактик адабиёт жанри бўлиб, таълимий характердаги, аксарият кичик шеър, баъзан насрий шаклдаги асардир. Масалда инсонга хос хусусиятлар, жамиятга оид ижтимоий ҳодисалар, муносабатлар кушлар, ҳайвонлар орасидаги муносабатлар ва табиат ҳодисалари воситасида акс эттирилади. Мазмуни мажоз асосига қуриладиган масалда комиклик ва киноянинг, ижтимоий танқид мотивининг устун бўлиши айрим ҳолларда унга ҳажвий руҳ бағишлайди. Масалнинг ҳикоя қисми ҳайвонлар ҳақидаги эртақлар, новелла ёки латифаларга яқин бўлиб, хотимаси, таълимий хулосаси мақол, ҳикматли сўз ва иборалар тарзида тузилган бўлади. Материаллари аксарият эртақ, мажоз, новелла, латифа ва бошқа жанрларда ҳам қўлланиши мумкин. Рамзли ҳикоядан фарқли равишда масалнинг ўз анъанавий образ ва мотивлар доираси (масалан, ҳайвонлар, ўсимликлар, кушлар, муайян тизимдаги одамлар ва ҳоказо) мавжуддир. Масал жанри унсурлари жуда қадимдан маълум. Унинг намуналари машҳур “Калила ва Димна” (Панчатантра, III аср) таркибида учрайди. Масаллар Фаридулдин Аттор, Жалолуддин Румий, Алишер Навоийнинг асарларида тамсил учун ишлатилган. Ўзбек шоири Муҳаммадшариф Гулҳаний “Зарбулмасал” асарида масалдан мохирлик билан фойдаланган. Қадимий юнон адабиётида Эзоп (милодий VI / V асрлар), Рим адабиётида Федр (миллоддан аввалги I аср), француз адабиётида Лафонтен (XVII аср), рус адабиётида Крылов бу жанрнинг етук номандалари сифатида шуҳрат қозонишган. Рус адабиётида Д.Бедний, С.Маршак, С.Михалков масалнинг ажойиб намуналарини яратишди. Замонавий ўзбек адабиётида С.Абдуқаҳҳор, О.Қўчқорбеков, Й.Қурбонов ва бошқалар масал жанрини

ривожлантирдилар”[2: 264].

Араб тили луғатида – ўзбек тилидаги – мақол, халқ оғзаки ижодига оид ибора ва ҳикматли сўзлар “масал” (кўплиги “амсол”) дейилади. Масалан, “Халқ мақоллари” деган ибора “Ал-амсол аш-шаъбийя” дея ифодаланади. Буни шу ном билан чоп этилган мақоллар тўпламларида кўриш мумкин. “Мақол” сўзининг асли ҳам арабча бўлиб, “гап”, “сўз” деганидир. “Масал”нинг “сўз” деган маъноси бор [5: 14-18]. Демак, ушбу икки сўзнинг луғавий боғлиқлик жиҳати мавжуд экан. Бироқ “мақол” сўзи фақат луғавий эътибордан “гап”, “сўз” маъносида қўлланиб, биз билган истилоҳий мақол маъноси “масал” сўзи билан ифода этилади. Бундан эса масал ўзига хос шаклда ҳам мақол, ҳам халқ оғзаки ижоди жанри экани, шунингдек, араб ва ўзбек тилларида бу икки атама ўзаро маънодош истилоҳлар экани билинади.

Мақол ҳақида Ўзбекистон миллий энциклопедиясида куйидагича ёзилган: “Мақол – халқ оғзаки ижоди жанри; қисқа ва лўнда, образли, грамматик ва манتيкий тугал маъно ва ҳикматли, чуқур мазмуни ибора бўлиб, муайян ритмик шаклга эга. Мақолларда авлод-аждодаларнинг ҳаётий тажрибалари, жамиятга муносабати, тарихи, руҳий ҳолати, эстетик туйғулари, ижобий фазилатлари мужассамлашган бўлади. Мақоллар асрлар мобайнида халқ орасида сайқалланиб, ихчам ва содда поэтик шаклга келган.

Мақоллар мавзу жиҳатдан ниҳоятда бой ва хилма-хил бўлади. Ватан, меҳнат, илм-хунар, дўстлик, аҳиллик, донолик, хушёрлик, тил ва нутқ маданияти, севги ва муҳаббат каби мавзуларда, шунингдек, салбий хислатлар хусусида ранг-баранг шаклда тузилган бўлади. Мақоллар учун мазмун ва шаклнинг диалектик бирлиги, кўп ҳолларда қофиядошлик, баъзан кўп маънолилиқ, мажозий маъноларга бойлик каби хусусиятлар характерлидир. Мақолда антитеза ҳодисаси кўп учрайди. Масалан, “Каттага ҳурматда бўл, кичикка иззатда бўл” мақоли каби.

Туркий халқларнинг мақолларидан намуналар дастлаб